

Var har socialdemokratin gjort av sina intellektuella?

Hur står det till med socialdemokratin och de intellektuella? Under lång tid fanns det ett spännande förhållande mellan partiet och radikala grupper med ambitioner att förändra samhället. Många av dem knöts till partiet som rörelseintellektuella och kom att spela en viktig roll i såväl idédebatt som välfärdsstatsbygge. Dessa relationer bröts under 1960- och 70-talsradikaliseringen och har sedan aldrig reparerats, menar Kjell Östberg, professor i historia vid Södertörns högskola. Tomrummet fylldes istället på 1980-talet av kanslihus-högerns nyliberala ekonomer. Och idag?

Den svenska socialdemokratin relation till de vänsterintellektuella var länge en *success story*. Det förra sekelskiftets legendariska ungdomsgeneration, 30-talets unga samhällsbyggare eller det tidiga 1960-talets radikala studenter knöts alla i betydande till det socialdemokratiska projektet, och lämnade också avgörande bidrag till partiets ideologiska utveckling

Men från mitten av 1960-talet har denna relation i grunden förändrats. Partiet förlorade 1960- och 70-talets aktivister, 1980- och 90-talens marknadsorienterade parti har rekryterat en annan typ av samhällsomvandlare än de som man normalt associerar med klassiskt vänsterintellektuella. Den återkommande kritiken mot Göran Perssons idéfattigdom indikerar att partiet fått betala ett högt pris för denna utveckling.¹

Denna artikel tar sin utgångspunkt i vad man i gramsciansk efterföljd skulle kunna kalla rörelseintellektuella.² Antonio Gramsci har blivit en central referenspunkt i diskussionen om de intellektuellas roll. Hans kollektiva intellektuelle har blivit en viktig symbol för 1900-talets radikala samhällsomvandlare. En bärande del i Gramscis analys av de intellektuella är uppdelningen mellan historiskt och organiskt intellektuella. De förra är de som representerar en historisk kontinuitet, och därmed ofta den härskande klassen: kyrkan, statsbyråkratin, de konservativa utbildningsstrukturerna och så vidare. De organiskt intellektuella är produkter av de sociala grupper och rörelser som ständigt utvecklas och som söker sina företrädare.³ Samtidigt sker en ständig utveckling. De traditionella intellektuella har vanligtvis uppkommit organiskt ur tidigare historiska och sociala rörelser.⁴

Uppkomsten av en socialdemokratisk rörelseintelligentia

De intellektuellas uppgift inom socialdemokratin var inledningsvis att bygga upp och organisera rörelsen, formulera och utveckla partiets program och agitera och mobilisera för att realisera det och därmed förändra samhället. Även om man med Gramsci kan hävda att alla medlemmar mer eller mindre deltar i denna process finns det naturligtvis en intern skiktning och arbetsfördelning. Denna arbetsfördelning styrs inte mekaniskt av formell utbildning eller ursprunglig ställning i produktionen. Uttrycket arbetarintellektuell var länge en meningsfull beteckning inom socialdemokratin. Partiets majoritet och viktigaste politiska bas var industriarbetarna. På grund av den samhälleliga arbetsdelningen mellan manuellt och intellektuellt

¹ Återkommande i Mats Ögren (red), *Makten framför allt En antologi om statsminister Göran Persson* (W&W 2005).

² Den inledande delen av denna text bygger på en artikel som publiceras i *Arkiv* hösten 2005. Se denna för ett något mer utförligt resonemang om de intellektuella.

³ Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks* (1971) s 5 ff, Ron Eyerman, *1994, Between culture and politics* (1994).

⁴ Gramsci 1967 s 12, 16.

arbete är samtidigt förutsättningarna för arbetare att bedriva ett krävande politiskt arbete väsentligt annorlunda än för andra samhällsskikt. Detta ledde i sin tur till en tidig professionisering av socialdemokratin, där inledningsvis tidningsmän och andra med ordet i sin makt spelade en viktig roll.⁵

Framväxten av rörelseintellektuella är i Sverige nära knuten till perioder av radikaliseringsvågor, alltså perioder av förtätad social och politisk kamp när sociala rörelser främst skapas och utvecklas. Det är på så sätt möjligt att urskilja olika generationer av rörelseintellektuella.⁶

Svensk arbetarrörelses pionjärår inföll under 1880-talet och åtminstone akademikerna inom den första generationen rörelseintellektuella var präglade av 1880-talsradikalismen, i synnerhet Branting men också företrädare som Danielsson, Sterkey och Carleson.⁷

Det stora genombrottet skedde under 1900-talets första årtionde. Fackföreningarnas medlemsantal mångdubblades och strejkaktiviteten tillhörde de högsta i Europa, partiets parlamentariska inflytande ökade snabbt och 1914 var socialdemokraterna Andra kammarens största parti. Ungdomsförbundet lyckades attrahera en betydande del av den radikala ungdomen och drevs själv snabbt åt vänster. Nu skapades också den klassiska generation av ledande rörelseintellektuella som förknippats med formerandet av den svenska välfärdsstaten några årtionden senare. Den innehöll såväl akademiker som intellektuella utan formell högre utbildning (Per Albin Hansson, Gustav Möller, Z Höglund, Fredrik Ström, Ernst Wigforss, Rickard Sandler, Arthur Engberg, Kata Dahlström).

Efter det demokratiska genombrottet och speciellt efter att socialdemokratin 1932 inlett sitt unikt långa maktinnehav uppstod ett annat behov som sedan dess dominerat: behovet av rekryter till bygget av välfärdsstaten, lokalt och centralt. De ledande socialdemokrater som intog regeringstaburettorna under 1930-talet var i stor utsträckning de som rekryterats till ungdomsrörelsen åren efter sekelskiftet. Med eller utan formell skolning hade de skaffat sig politisk utbildning och kunskap som inte stod några andra politiker efter. Men till andra ledande funktioner i departement och ämbetsverk blev det nu nödvändigt att rekrytera nya anhängare för att inte riskera att de reformer partiet önskade genomföra förhindrades eller försinkades av ämbetsmän utan förståelse för partiets ambitioner.⁸ Den svenska statsförvaltningen dominerades till långt efter andra världskriget på alla nivåer av ämbetsmän med borgerliga värderingar. Det gällde nu att rekrytera dels de främsta bland de begåvade unga människor som gjort karriär inom fackföreningsrörelse och andra folkrörelser, dels unga akademiker som radikaliserats under det politiskt polariserade 1930-talet och som var beredda att delta i arbetet för att omvandla samhället i enlighet med de socialdemokratiska idéerna.

Detta arbete var inte utan framgång. Gruppen kring makarna Myrdal till exempel lyckades på ett effektivt sätt kombinera rollerna som vetenskapsmän, agitatorer, politiska aktörer, utredare och statliga ämbetsmän. Här skall också nämnas den grupp kvinnor som intog ledande positioner i⁹ mellankrigstidens aktiva kvinnorörelser och som kom att spela en framträdande roll i tidens sociala reformarbete.¹⁰ Partiet var också påtagligt intresserat av att hålla goda kontakter med mellankrigstidens radikala, marxistiskt influerade studentrörelse, framför allt representerad av Clarté, där det kommunistiska inflytandet var betydande. Ett uttalat motiv för denna öppenhet också mot intellektuella som inte var "rättänkande partigångare" var just behovet av att kunna rekrytera pålitliga ämbetsmän. Ur denna miljö rekryterades ett antal

⁵ Kjell Östberg, *Byråkrati och reformism* (1990). xxx

⁶ Kjell Östberg 1968. *När allting var i rörelse* (2002) s 12 ff.

⁷ Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor* (1991) s 53 ff.

⁸ Bo Rothstein, »Managing the Welfare State«, *Scandinavian Political Studies* (1985).

⁹ Eyerman (1994) s 150-61.

¹⁰ Förutom Alva Myrdal t ex Karin Kock, Ulla Alm (Lindström), Brita Åkerman, Signe Höjer.

radikala unga akademiker som kom att spela en framträdande roll i parti och stat.¹¹

Ett parallellt sätt att angripa problemet förespråkades av några av välfärdsstatens centrala arkitekter, Gustaf Möller och hans nära medarbetare Per Nyström. För att inte riskera att den socialdemokratiska regeringens socialpolitiska offensiv saboterades eller försenades av den traditionella byråkratin byggde man inom vissa områden medvetet upp en ny typ av förvaltning där tjänstemännen i stor utsträckning rekryterades genom arbetarrörelsen eller andra folkliga organisationer. Detta gällde framför allt för de viktiga verken för arbetsmarknadspolitik, bostadspolitik och socialförsäkringar, vars verksamhet i betydande utsträckning är decentraliserade.¹² Detta kom därför i sin tur att få stor betydelse för de socialdemokratiska rörelseintellektuella på lokal nivå.

Det är viktigt att inte tappa det lokala perspektivet. Det svenskavälfärdsstatsbygget är i påtaglig utsträckning en lokal historia, och det gäller också för de rörelseintellektuella. De lokala folkrörelserna var bildningsorganisationer, kulturinstitutioner och diskussionsforum. Men de var också basen för ett gigantiskt socialt reformarbete. I fackföreningar, kvinnoklubbar, arbetarkommuner och nykterhetsloger löpte dagliga erfarenheter från folkbildning, ideologiska strider, facklig kamp och praktiskt politiskt arbete samman. Detta lade också grunden för ett brett skikt lokala rörelseintellektuella.

Även på kommunal nivå restes snart frågan hur partiet skulle kunna skapa en kompetent och kraftfull ledning för det lokala politiska arbetet. Snart restes därför frågan om en professionalisering av det lokala politiska arbetet i meningen att skapa möjligheter för ledande socialdemokrater att bedriva kommunalpolitiskt arbete på hel- eller deltid. I takt med att den lokala välfärdsbyråkratin började svälla uppstod nya möjligheter att låta partiets ledande lokala företrädare få kommunala anställningar som gav ökade möjligheter att kombinera förvärvsarbete och kommunalpolitiskt arbete.¹³ Utvecklingen mot vad som skulle kunna kallas en lokal parastatlig byråkrati knuten till välfärdsstatens expansion förstärktes av Möllers och Nyströms politik, som förutsatte rekryteringen av tusentals funktionärer till de lokala statliga arbetsförmedlingarna och försäkringskassorna och där en betydande del hade nära band med den lokala socialdemokratin. Till detta skall läggas professionaliseringen inom arbetarrörelsens egna organisationer. Under efterkrigstiden tillkom här allt fler lokala ombudsmän och heltidsarbetande förtroendemän och funktionärer i parti och ungdomsförbund, ABF, lokala fackliga organisationer och Kooperation, PRO och Unga Örnar. Tillsammans bildade de ett tätt sammanhållet skikt som man skulle kunna definiera som en lokal socialdemokratisk välfärdsbyråkrati, vars förutsättningar för politiskt arbete skilde sig från merparten av arbetarrörelsens medlemmar.¹⁴ Dessa personer utgjorde det dominerande skiktet av vad som skulle kunna sägas vara de socialdemokratiska rörelseintellektuella på lokal nivå.

Välfärdsstaten och de intellektuella

Många av bildstormarna från 1930-talet blev snart viktiga delar av den centrala välfärdsbyråkratin. Särskilt Möllers socialdepartement blev en central skola för de sociala ingenjörerna. Ett annat viktigt kraftfält var LO-ekonomerna, med Rudolf Meidner och Gösta Rehn som portalfigurer. Det är samtidigt uppenbart att relationerna mellan de rörelseintellektuella och makten i avgörande betydelse försköts i skuggan av denna utveckling.

1950- och 60-talen räknas ofta som den svenska socialdemokratins gyllene år. Kopplingen mellan partiets politik, det ökande välståndet och välfärdsstatens expansion framstod hos allt

¹¹ Från Lund Tage Erlander, Per Nyström, Nils Kellgren och Stellan Arvidsson, från Stockholm och Uppsala var t ex Kaj Björk, Ragnar Edenman, Gunnar Lange och Gösta Rehn verksamma i denna miljö. Skoglund 1991 s 129 ff, Forser i Lars Vikström, *Marx i Sverige* (1983).

¹² Rothstein 1985.

¹³ Kjell Östberg, *Kommunerna och den svenska modellen* (1995).

¹⁴ Se också Ernest Mandel, *Power and Money* (1995) s 158 ff. [svensk översättning [Makt och pengar](#)]

fler som självklart. Visst förekom intern kritik mot vad som uppfattades som högervändning och avideologisering inom partiet. Också i Sverige hade 1950-talet innehållit tal om ideologiernas död. I själva verket kännetecknas det offentliga samtalet vid denna tid av en påtaglig socialliberal konsensus och den radikalism som fanns marginaliserades snabbt. Allt för många intellektuella hukade i det kalla krigets skugga. När det socialdemokratiska studentförbundet i början av 1950-talet ansökte om pengar för sin verksamhet ska finansminister Sköld med sedvanlig öppenhet ha avvisat framställan med kommentaren: De intellektuella, dom köper vi när vi behöver dem. Även om det möjligtvis rör sig om en skröna avspeglar det en tydlig nedgång i det ömsesidiga intresset mellan socialdemokratin och de akademiska intellektuella, något som bekräftades av Ernst Wigforss några år senare.¹⁵

Med en ny tidsanda i vardande förändras dessa relationer. Å ena sidan har vi det accelererande behovet av pålitliga medarbetare i den snabbt expanderande välfärdsstaten. Å andra sidan det ökade utbudet av unga radikala intellektuella. Under de sista åren av 1950-talet och början av 1960-talet växte till exempel det socialdemokratiska studentförbundet kraftigt. Man kan tänka sig flera förklaringar till detta. Breddningen av rekrytering till högre utbildning, som skulle slå igenom med full kraft under andra hälften av 1960-talet, kunde så smått anas och studenter från socialdemokratiska hem blev vanligare.¹⁶ I backspegeln kan man se att under 1960-talsradikaliseringens första fas var den socialdemokratiska studentmiljön en tidig företrädare för den nya tidsandan. Och slutligen kan man inte utesluta förhoppningarna om att en socialdemokratisk anslutning skulle underlätta en framtida karriär, eller mindre krasst, skulle ge bättre förutsättningar att omsätta de unga intellektuellas samhällsreformatoriska ambitioner i politisk handling.

En nyutkommen antologi, skriven av medlemmar i den socialdemokratiska studentföreningen Laboremus i Uppsala ger ett värtaligt belägg för detta påstående.¹⁷ I slutet av 1950-talet hade föreningen cirka 100 medlemmar, fem år senare var man över 500. Aktiviteten var omfattande och föreningens ökande radikalism var påtaglig. Föreningen var aktiv i kampen mot apartheid, mot svensk atombomb, mot svensk EEC-anslutning, mot USA:s krig i Vietnam, för ökat u-landsbistånd, för jämlikhet mellan könen och för ekonomisk demokrati. Den socialdemokratiska regeringen utsattes för omild kritik i flera av dessa frågor. Detta hindrade inte att en stor del av dessa unga radikaler snart kom att inleda en karriär i stat och parti som många gånger ledde till toppen. Partiet var fortfarande intresserat av en dialog med kritiska andar. Av de medlemmar föreningen rekryterade fram till mitten av 1960-talet blev fem statsråd,¹⁸ fem statssekreterare. Där hittar man framtida talmän, riksbankschefer, landshövdingar, generaldirektörer och konsumchefer. Många blev riksdagsledamöter, ännu fler blev ledande kommunalpolitiker. Andra rekryterades till centrala poster inom partiapparaten eller som redaktörer för partitidningar.¹⁹ Och Uppsala är inte unikt. Samma utveckling är skönjbar inom de andra studentklubbarna, framför allt i Stockholm och Lund.²⁰ Av de som inte valde en karriär inom parti och förvaltning hittar man åtskilliga framtida professorer, publicister och kulturpersonligheter med uttalad socialdemokratisk anknytning.²¹

Denna utveckling sker alltså parallellt med att välfärdsbyråkratin under 1960-talet går in i ett nytt skede. Nu fick också den socialdemokratiska ledningen helt andra möjligheter att

¹⁵ Assar Lindbäck, *Akademisk passivitet i amatörtrist politik*, *Libertas* 5/6 1956.

¹⁶ Hans O Sjöström, *Klassens ljus* (1987).

¹⁷ Enn Kokk m fl (red), *Var blev ni av, ljuva drömmar?* (2002).

¹⁸ Feldt, Dahl, Leijon, Björklund, Hjelm-Wallén.

¹⁹ Kokk (2002).

²⁰ T ex Ingvar Carlsson, Bengt KÅ Johansson, Ulf Larsson, Anders Thunborg, Mats Hellström, Leif Andersson, Jan O Karlsson, Göte Bernhardsson.

²¹ Ulf Himmelstrand, Sven Erlander, Nils Elvander, SA Söderpalm, Assar Lindbeck, Bo Södersten, Nils Runeby, Ingemar Stål, Sten Johansson; Nordal Åkerman, Olle Svenning, Dieter Strand, Gunnar Fredriksson, Folke Schimanski, Herbert Söderström.

rekrytera ideologiskt pålitliga personer till ledande poster i den centrala byråkratin, där man tidigare tvingats se personer med traditionellt borgerliga värderingar. Det gällde i särskild utsträckning de delar av förvaltningen som handhade frågor som var centrala för den socialdemokratiska självkänslan: AMS, socialstyrelsen, skolöverstyrelsen, SIDA, Riksförsäkringsverket, planeringsmyndigheter och så vidare.

Även inom departementen skedde nu en ökad politisering. Den blev först tydlig inom statsrådsberedningen, där ”Tages pojkar” snart blev ett begrepp för en grupp unga män, i huvudsak rekryterade från de socialdemokratiska studentklubbarna. Efter partiledarskiftet bytte fenomenet namn till ”Palmes pojkar”.

Den generation intellektuella som rekryterades till socialdemokratien under denna tid kom spela en central roll i svensk politik och förvaltning ända fram till sekelskiftet. De måste beskrivas som rörelseintellektuella i den meningen att de gjort sin karriär inom partiet innan och parallellt med sina uppdrag i välfärdsbyråkratin. Genom breddningen av den högre utbildningen hade denna generation i högre grad än tidigare sina rötter inom arbetarklass och lägre medelklass.²² Det finns också anledning att peka på det starka inslag av folkrörelse-traditionens egalitära drag som länge kännetecknat också den socialdemokratiska parti-apparaten. Med få undantag har det till exempel förutsatts att de som velat avancera inom partiet också deltagit i det dagliga arbetet i den lokala partiorganisationen med alltifrån kaffekokning till stencilering. Samtidigt kom deras ställning som rörelseintellektuella att i allt högre grad påverkas av deras närhet till makten. Denna spänning är för övrigt också skönjbar bland de rörelseintellektuella på lokal nivå, avspeglad i tilltagande debatter om maktfullkomlighet och pampvälde

De intellektuella och 1968

Denna koppling mellan socialdemokrati och unga intellektuella bröts i betydande grad när radikaliserings mot mitten av 1960-talet gick in i en mer vänsterpolitiserad fas.

Den svenska 60-talsradikaliseringen följde i många stycken samma utveckling som den internationella.²³ En första fas kan urskiljas från slutet av 1950-talet till cirka 1965 och de frågor som väckte engagemang var i stor uträkning de som engagerade ungdomar på andra håll i världen: Atomvapenhotet, den koloniala frigörelsen, rasfrågan. En bit in på 1960-talet kom Vietnamfrågan att inta en allt mer central roll. Som *early risers* spelade flera traditionella organisationer en viktig roll: fredsrörelsen, kristna organisationer, politiska ungdomsförbund och inte minst studentförbunden. Vi har ovan sett några av de frågor som engagerade det socialdemokratiska.

Omkring 1965 gick radikaliserings in i en ny, mer röd och turbulent fas. Kännetecknande för denna är uppkomsten av en ny typ av sociala rörelser som i flera avseenden skilde sig från tidigare. Dess bärare var i första hand radikaliserade ungdomar och studenter, som efter hand kom att bli företrädare för samhällsliga mellanskikt. Dessa rörelser producerade sina egna forum, och sina egna intellektuella.

Vietnamrörelsen kom snart att framstå som symbolen för dessa rörelser: utpräglade aktivist-rörelser, byggda underifrån med betydande självständighet för basgrupperna. Men 60-talsradikaliseringen skapade ett stort antal nya rörelser inom en rad sektorer: antiimperialistiska, till stöd för tredje världen, antikommersiella, studentrörelser. Under 1970-talet vidgades fältet ytterligare och en mångfasetterad kvinnorörelse och en bred miljörorelse växte sig starka. Visst var variationen i såväl radikalism som organisationsformer betydande, och i takt med att den politiska vänstern splittrades i en rad småpartier, ofta med maoistisk eller trotskistisk inriktning utvecklades också starka politiska meningsmotsättningar inom delar av rörelsen.

²² Sjöström (1987).

²³ För noter till detta avsnitt, se Östberg (2002).

Ändå kan man tala om en bred rörelse förenad av ett antal gemensamma värderingar: anti-imperialism, solidaritet med tredje världen, antikommersialism, en strävan efter jämlikhet, inte minst mellan könen, och för de allra flesta socialism i en eller annan form.

1960-talsradikaliseringen skapade en ny generation av rörelseintellektuella som i väsentlig utsträckning skilde sig från tidigare. De var produkter av de nya sociala rörelserna. De saknade självklara band med de traditionella rörelserna och utvecklades delvis i kritik med dessa rörelsernas praktik. Uppkomsten underlättades av materiella faktorer, som en kraftigt utvecklad undervisningssektor med relativt gynnsamma studiefinansieringsformer och förbättrade möjligheter att livnära sig på skrivande och skapande konstnärlig verksamhet. Under den tid den sociala mobiliseringen varade spelade de intellektuella väl en klassisk roll som ett fritt flytande skikt, oberoende av, och kritisk mot makten.

Socialdemokratin och den nya vänstern

Socialdemokratins relationer till 1960-talsradikaliseringen kom efter 1965 att snabbt försämrans. Men denna utveckling var ingalunda given från början, och definitivt inte för aktörerna själva. Vi har ovan sett hur unga socialdemokrater fungerade som viktiga *early risers* i flera av den tidiga radikaliserings centrala frågor. Med Olof Palmes uppmärksammade tal på de kristna socialdemokraternas kongress 1965 hade enligt mångas uppfattning socialdemokratin tagit ett avgörande grepp över opinionsbildningen i denna centrala fråga. Olof Palme sågs också av många som en person som var utomordentligt väl skickad att appellera till de radikaliserade ungdomsgrupperna, och detta stärkte starkt Palmes ställning inför partiledarvalet 1969.²⁴ Från 1967 skedde en påtaglig radikalisering i debatten inom det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen. Utbildningsväsendet genomgick en grundläggande reformering. Jämlikhetsfrågan blev föremål för upprepade kampanjer, flera initiativ togs för ökad statlig styrning av näringslivet och för ett mer aktivt statligt ägande. I början av 1970-talet inleddes en av de mest omfattande sociala reformprogram som genomförts, den offentliga sektorns andel av BNP ökade med 50 procent på ett decennium. Reformambitionerna kulminerade med det offensiva förslaget till löntagarfonder, som om det genomförts i den omfattning som fackföreningsrörelsen krävde hade överfört en betydande andel av det svenska näringslivet under fackföreningarnas kontroll.²⁵

Också den marxistiskt influerade nya vänstern introducerades i huvudsak av personer verkamma inom det socialdemokratiska studentförbundet. Dess främsta och mest välformulerade ideologiska uttryck var utan tvekan boken *En ny vänster* från 1966 med Göran Therborn och Gunnar Olofsson som huvudsakliga författare. Bägge var vid denna tid aktiva i Lunds socialdemokratiska studentklubb, liksom en rad andra personer som kom att spela en framträdande roll inom den nya vänstern.²⁶ Boken är skriven från ett socialdemokratiskt perspektiv. Syftet sägs vara att radikaliserat socialdemokratin, leninismen sägs ha lidit ett totalt fiasko. Samtidigt uttrycker den sig uppskattande om den modernisering som kommunistpartiet under ledning av sin nye partiledare CH Hermansson gett uttryck för.

1966 bildade socialdemokrater inspirerade av den nya vänstern Forum Vänster i Stockholm, året därpå bildades Socialistiska förbundet. Bägge organisationerna hade som uttalad målsättning att skapa en radikal socialistisk förnyelse. En betydande del av de ledande medlemmarna kom från det socialdemokratiska studentförbundet. Också i den betydelsefulla organisationen Unga filosofer spelade socialdemokratiska akademiker inledningsvis en central roll.

Men något äktenskap mellan den nya vänstern, de nya sociala rörelserna och socialdemokratin

²⁴ Björn Elmbrant, *Olof Palme* (1989) s 59 ff.

²⁵ Bo Stråth, *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen* (1998).

²⁶ T ex Jörn Svensson, Herman Schmid, Lars Dencik, Lennart Berntsson, Gunnar Persson, Dick-Urban Vestbro, Håkan Arvidsson.

kom aldrig till stånd. Orsakerna till detta kan ingalunda sökas enbart hos socialdemokratin. Inte förvånande blev partiet snart en av den nya vänsterns främsta måltavlor. En inledande kritik från vänster av ”Sprickorna i folkhemmet” utvecklades snart till en generalattack mot socialdemokratins ansvar för det kapitalistiska samhällets fortbestånd. Och i Vietnamdemonstrationerna ropades snart ”Tage och Geijer – Lyndons lakejer” i protest mot vad som uppfattades som en allt för stor undergivenhet mot den amerikanska utrikespolitiken. Kommunistpartiet, och inte minst dess nye ledare CH Hermansson manövrerade skickligt och de ledande inom Socialistiska förbundet återfanns snart inom kommunistpartiets vänsterflygel. När maoistiska och nyleninistiska strömningar fick ett ökat inflytande över den yttersta vänstern trappades kritiken mot socialdemokratin upp ytterligare. Men det är uppenbart att också inom socialdemokratin var viljan eller förmågan att gå i dialog med den nya vänstern påtagligt låg. Förklaringen till detta finns att söka i att 1960-talsradikaliseringen träffade socialdemokratin i själva hjärteroten.

Partiets självkänsla hade under efterkrigstidens två första decennier ständigt vuxit. Sverige toppade alla internationella välbästandsligor och Den svenska modellen beundrades över hela världen. Och socialdemokratin var dess självklara mittpunkt.

Den svenska varianten av efterkrigstidens fordristiska projekt var en *success story* även om det i stora drag inte skilde sig från de uttryck det tog sig i andra utvecklade industriländer.

Den väl fungerande korporativa modellen, med Saltsjöbadsanda och Harpsundsdemokrati som nyckelord, förutsatte att såväl arbetsgivare som arbetarrörelse representerades av välorganiserade, centraliserade och homogena organisationer. ”Rörelsen” var framför allt de svenska, manliga industriarbetarna, företrädade av socialdemokrater i parti och fackföreningar och en rad andra organisationer. Det kalla kriget skapade möjligheter för en hegemonisk antikommunism. Den representativa demokratins främsta uppgift var att leverera reformer och ständigt växande välfärdsstat.

Allt detta utmanades nu.

Attacken mot rörelsen

Den svenska socialdemokratins unikt starka samhälleliga ställning motsvarades av en unikt stark organisation. ”Rörelsen” blev ett begrepp som stod för alltifrån partiet och dess underavdelningar för kvinnor, barn, ungdomar, studenter, kristna och så vidare och LO och dess fackförbund till Kooperationen, folkets husrörelsen och FONUS. Som vi sett var denna rörelses företrädare väl integrerade på alla nivåer i den svenska välfärdsstaten. Den kännetecknades av en stor självmedvetenhet, många skulle säkert säga självtillräcklighet. Beredskapen att på lika villkor samarbeta med andra radikala krafter hade alltid varit begränsat. Kommunistpartiet och andra vänsterströmningar hade i regel kraftigt bekämpats med såväl politiska som organisatoriska och polisiära medel.²⁷ Någon mjukare inställning till de nya sociala rörelserna visades inte, i synnerhet som de alltså ofta företrädades av unga, oetablerade personer, ofta mycket kritiska till den socialdemokratiska politiken och dessutom *utan självklar förankring i arbetarklassen*.

Socialdemokraternas relationer till Vietnamrörelsen illustrerar detta väl. Med Vietnamrörelsen förstås idag i Sverige i allmänhet den rörelse som under namnet De förenade FNL-grupperna under slutet av 1960-talet växte till 60-talsradikaliseringens största och mest inflytelserika enskilda sociala rörelse. Den byggde på hundratals aktiva basgrupper med många tusen medlemmar, Vietnambulletinen såldes på gator och torg runt om i landet och de ständigt återkommande demonstrationerna samlade många tiotusentals deltagare. Den ledande politiska kraften i DFFG under uppbyggnadsskedet var Clarté, som från mitten av 1960-talet utvecklades i maoistisk riktning, och maoisternas inflytande över rörelsens ledning var

²⁷ Enn Kokk, *Vitbok : militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen* (2001).

mycket stark under hela dess existens. Rörelsens plattform riktade sig mot USA-imperialismen och uttryckte samtidigt ett villkorslöst stöd till FNL. Särskilt inledningsvis riktades också en stark kritik mot den svenska regeringen och vad som uppfattades som en undfallande politik gentemot USA.

Socialdemokratin valde att bygga upp sin egen organisation, Svenska kommittén för Vietnam, som i huvudsak samlade representanter för den reformistiska arbetarrörelsen. Med sin traditionella representativa organisering och mer försiktiga program, inledningsvis ”Fred i Vietnam”, kom den snabbt att distanseras av den betydligt mer dynamiska DFFG.²⁸

Än mer tillspetsade blev motsättningarna mellan socialdemokratin och de nya sociala rörelserna när radikaliserings vågerna nådde en första kulmen kring 1968. I Sverige kom 1968 att symboliseras av några spektakulära händelser, i tid synkroniserade med maj –68 i Paris: Studenternas ockupation av sitt eget kårhus i Stockholm, de omfattande demonstrationerna när Lunds universitet firade sitt 300-årsjubileum och stoppanget av tennismatchen mellan Sverige och Rhodesia i Båstad. Med internationella mått mätt var kampmetoder och våldsanvändning högst beskedliga, men i den konsensusdominerade svenska politiska kulturen var de uppseendeväckande. De hårda avståndstagandena från den socialdemokratiska ledningen och regeringen lät inte vänta på sig. Händelserna analyserades i kalla krigets föråldrade termer. Kritiken sattes in i ett perspektiv av anti-kommunism och traditionellt fördömande av kommunismens idéer och metoder. ”Försöken att med våldsmetoder störta den svenska demokratin misslyckades skändligt. Diktaturens idéer har inget gensvar hos oss”, kunde det heta.²⁹ Det kan nog i efterhand konstateras att den beskrivningen ytterst illa rimmar med studentaktionernas omfattning och målsättning, men de bidrog till att ställa partiet i tydligt harnesk mot de unga radikala.

Internt trappades åtgärder upp för att hålla rågången klar mot vad som snart kom att kallas avgrundsvänstern. Ett första steg togs 1967 när partiledningen beslöt utesluta de socialdemokrater som samtidigt var ledande i Socialistiska förbundet.³⁰ Att övriga medlemmar tills vidare fick vara kvar tyder på att man fortfarande hade vissa förhoppningar om att kunna behålla merparten av de dubbelorganiserade.³¹ Taktiken misslyckades emellertid och partiet

förlorade på så sätt kontakterna med den internationella nya vänsterns svenska företrädare, som snart återfanns i Vpk. Några år senare beslöts att lägga ner det som återstod av det socialdemokratiska studentförbundet och ansluta klubbarna till SSU istället. Ett motiv till beslutet var att det ansågs stå i motsättning till tidens värderingar att den akademiska ungdomen var organiserad i egna föreningar. En konsekvens blev hur som helst att utrymmet för radikala studenter minskade. Kanske slapp partiet också se hur hela studentförbundet bröt med socialdemokratin, på samma sätt som den tidigare största klubben, den i Uppsala, gjorde ett år senare.

Ytterligare en försämring i relationerna till de unga radikala skedde när den sociala oron spred sig till den traditionella arbetarklassen. Nu var det *partiets grundläggande strategiska orientering som utmanades*. Gruvarbetarstrejken 1969/70 innebar startpunkten för en våg av vilda strejker, i regel utan fackföreningarnas stöd. Samtidigt innebar slutet på bilden av Sverige som landet utan strejker. Om studentoroligheterna av många ledande socialdemokrater setts som spektakulära händelser i samhällets utkanter innebar strejkvågen att industriarbetarna, partiets kärntrupper, nu plötsligt hade smittats av den sociala oron och att dessutom den svenska korporativa svenska modellen, som under hela efterkrigstiden utgjort den makt-politiska basen för socialdemokratin, utmanades. Partiets svar blev tvåhövdat.

²⁸ Kim Salomon, [Rebeller i takt med tiden](#) (1996).

²⁹ Utkast till uttalande.

³⁰ SAP:s VU 24.4.67.

³¹ Sjöström 1987 s 191 ff.

Å ena sidan intensifierade man, politiskt så väl som organisatoriskt, kampanjen mot de politiska vänstergrupper som anklagades för att ligga bakom strejkerna.³² Å andra sidan tog parti och fackföreningsrörelse gemensamt initiativet till en rad reformer på arbetsrättens område, när det gällde frågor om arbetsmiljö, anställningstrygghet och medbestämmandefrågor.³³ Taktiken blev på ett sätt en framgång, man lyckades i viss utsträckning kanalisera den ökade arbetarradikaliseringen inom fackföreningsrörelsen och rätt väl isolera de mer radikala strömningarna där. Men samtidigt kom partiet i ökad motsättning till de sociala och politiska rörelser som ofta ställt sig bakom de strejkande arbetarnas krav på drägligare arbetsförhållanden och ett värdigare liv.

Under 1970-talet är det ytterligare två frågor som komplicerar förhållandet mellan socialdemokrati och de nya sociala rörelserna. Gemensamt för dessa var att de *ifrågasatte formerna för partiets maktutövande*, i sista hand partiets demokratisyn. Den ena rör miljöfrågor i vid mening. De kraftiga strukturförändringarna under 1960-talets ekonomiska rekordår hade fått allvarliga negativa konsekvenser på flera nivåer.³⁴ Omfattande befolkningsomflyttningar ledde enligt många mening till glesbygdsproblem och en utarmad landsbygd. Samtidigt skapade den kraftiga inflyttningen till storstäderna en omfattande bostadsbrist. Den socialdemokratiska regeringens beslut att på kort tid bygga en miljon lägenheter skapade en debatt om sterila och torftiga nya bostadsområden. Dessutom genomgick de gamla stadskärnorna en kraftig omvandling, bland annat för att anpassa dem till ökade trafikflöden, och omfattande protester bröt ut mot vad som betecknades som ett rivningsraseri av gammal stadsbebyggelse. Miljörörelsen blev i vårt perspektiv viktig av två skäl. Dels lyckades den i betydligt större omfattning än andra rörelser attrahera bredare åldersgrupper och andra sociala skikt. Dels drog miljörörelsen i större omfattning än andra sociala rörelser med sig intellektuella från tekniska och naturvetenskapliga miljöer, som ofta engagerade sig i utarbetandet av alternativa tekniska eller arkitektoniska lösningar. Denna tendens bestod i det sena 1970-talets centrala miljöfråga, kampen mot kärnkraftsutbyggnaden.³⁵

Socialdemokratin kom för miljörörelsens aktivister att symbolisera ett maktfullkomligt och tillväxtfixerat parti. Partiets främsta försvarslinje i diskussionen med miljörörelsen var att besluten var fattade i demokratisk ordning i de representativa parlamentariska organen. Kritikerna var därför i själva verket företrädare för odemokratiska strömningar och gatans parlament. Ofta riktades hård kritik mot de lokala aktionsgrupper och byalag som växte fram vid denna tid. Deras anspråk på att företräda lokala opinioner avvisades, i själva verket representerade de bara en mindre grupp, ofta med elitistiska drag, sades det.

På detta sätt kom socialdemokratin i ofta hårdför polemik med den betydelsefulla miljöopinionen, där såväl skapande intellektuella som tekniker spelade en framträdande roll. Inte minst partiets kritiska inställning till de lokala aktionsgrupperna, som för många av deltagarna uttryckte ett demokratiskt alternativ till de förstenade parlamentariska strukturerna, förstärkte bilden av socialdemokraterna som ett betongparti.³⁶

Det är inte orimligt att hävda att det var miljöopinionen som ledde till att socialdemokraterna 1976, efter 44 år, förlorade regeringsmakten. En begränsad, men tillräckligt stor, del av denna opinion valde att rösta på centerpartiet, ett borgerligt parti som väl lyckats med att profilera sig genom några av miljörörelsens främsta krav, framför allt Nej till kärnkraft – ett i så fall något paradoxalt resultat av vänstervågen.

³² Kokk (2002) s 37 ff.

³³ Stråth (1998) s 104 f.

³⁴ Stråth (1998).

³⁵ Östberg 2002 131 ff.

³⁶ Janerik Gidlund, *Aktionsgrupper och lokala partier: temporära politiska organisationer i Sverige 1965-1975* (1978) Ulf Stahre, *Den alternativa staden* (1999).

Den enskilda fråga som mer än någon annan kom att skada socialdemokratins ställning bland de intellektuella var antagligen den så kallade IB-affären. En grupp journalister knutna till 1970-talsvänsterns kulturella flaggskepp, tidningen FiB/Kulturfront, avslöjade förekomsten av en hemlig militär underrättelsetjänst med uppgift att övervaka och registrera inhemska radikala personer. Organisationen hade nära kontakter med framträdande socialdemokrater. Avslöjandet visade också att hemliga agenter fungerade som provokatörer inom vänstergrupper. Uppgifter om säkerhetspolisens registrering av kommunister och andra radikaler hade i och för sig förekommit under längre tid, men IB-affären innebar ändå en ny fas. Nu knöts det socialdemokratiska partiet direkt till övervakningen, bland annat genom ett stort antal uppgiftslämnare på arbetsplatserna.³⁷ Att partiets företrädare förnekade varje kännedom om övervakningen gjorde upprördheten ännu större. Den allmänna opinionen, åtminstone den radikala, och merparten av de intellektuella ansåg beläggen alltför övertygande.³⁸ När istället de ansvariga journalisterna dömdes till fängelsestraff för spioneri var måttet rågat. Partiet, och inte minst partiets ordförande Olof Palme, som själv verkade ha spelat en framträdande roll i denna fråga, utsattes för en mycket omfattande kritik.³⁹

En förlorad generation?

I mitten av 1970-talet var förhållandet mellan partiet och de intellektuella mycket ansträngt.⁴⁰ Tage Erlander uttryckte upprepade gånger sin oro över att partiet höll på att förlora den akademiska ungdomen,⁴¹ och när Gunnar Fredriksson våren 1976 skrev en artikel om socialdemokratin och de intellektuella resulterade det i den mest omfattande debatt tidningen någonsin haft, med ett hundratal insända inlägg, i stor utsträckning skrivna av intellektuella företrädare för de nya rörelserna.

Fredriksson ansåg att förhållandet mellan de intellektuella och socialdemokratin var sämre än någonsin. Bland vänsterintellektuella uppfattas partiet som ett stöd åt det borgerliga etablissemanget.⁴² Han, och den efterföljande debatten, ger åtskilliga exempel på orsakerna till misstroendet, alltifrån UKAS och PUKAS och IB-affären till partiets ansvar för miljö- och regionalpolitik och ovilja att föra en dialog med de nya rörelserna.

Särskilt socialdemokratins ovilja att lyssna till kritiken från de nya grupperna är ett återkommande tema. ”Det faktum att SAP bemött sina kritiker med misstänkliggöranden och talande tystnad och förlorat förmågan till allvarlig självkritik kan knappast attrahera ungdomar och intellektuella”, skrev en av de unga intellektuella som med besvikelse lämnat partiet.⁴³ En äldre framstående författare och före detta kulturredaktör för *Aftonbladet*, Karl Vennberg, var än hårdare i sin kritik. ”Det är en nära nog skrämmande mängd intelligens som svensk vänster har lyckats uppbåda det senaste decenniet. Ingen som aldrig så flyktigt bläddrat i debattböcker och tidskrifter har kunnat undgå att märka det. Här fanns med andra ord ett vänstertillfälle utan motstycke i vår intellektuella historia. Studenterna övergav i massor de borgerliga skansar som de i årtionden varit med om att försvara. Det borde ha gått att dra dem i vardagsarbete för en socialistisk förnyelse i detta land.” Vennberg gav Olof Palme en stor del av skulden till ”socialdemokratins fiasko bland de intellektuella”.

Samtidigt bekräftade debatten att misstron mot de intellektuella och vänstern var djup inom stora delar av partiet. Har förhållandet inte alltid varit dåligt? Har inte den överväldigande delen av de intellektuella alltid hört hemma i det borgerliga lägret? undrade tidningen *Arbetets*

³⁷ Kock (2001) s 399 ff, *Peter Bratt, IB och hotet mot vår säkerhet* (1973).

³⁸ De senaste årens kommissioner har i stort bekräftat riktigheten i de gjorda avslöjandena.

³⁹ Se nedan.

⁴⁰ Ingvar Carlsson, *Så tänkte jag* (2002).

⁴¹ Tage Erlander och Arvid Lagercrantz, *Tage Erlander Sjuttioåtta* (1979), s 212.

⁴² Gunnar Fredriksson och Gunder Andersson, *Socialdemokratin och de intellektuella* (1976) s 9.

⁴³ Ronny Svensson, »Språnget förbi SAP är lätt att förklara«, i Fredriksson (1976).

tidigare kulturredaktör. Problemet är att de intellektuella vill ha rena händer. De degraderar politiken för att arbeta fram en intellektuell eller moralisk profil åt sig själva, skrev Birger Norman, Det handlar här om människor som har inflytande i samhället utan att vara politiskt valda och som uttalar sig om mycket utan större kunskaper eller erfarenheter, menade en tredje.

Påståendet om socialdemokratiens förlust av de intellektuella som radikaliserats under 1960- och 70-talet kan naturligtvis ifrågasättas, eller åtminstone kompliceras. Visst finns det 68-are i departement och kanslihus. I regeringen hittar man någon enstaka gamla FNL-are och ett antal andra på ytterligare ett antal ledande poster inom departementen. Inom vissa ämbetsverk, som sysslar med frågor som attraherade den tidens ungdomar och som var under uppbyggnad under denna tid, som SIDA och Naturvårdsverket, är de antagligen mer vanligt förekommande än på andra håll. Ett antal har gjort karriär inom utrikesförvaltningen. I riksdagen har vänsterpartiet och miljöpartiet lyckats rekrytera åtskilliga, ja miljöpartiet var i huvudsak en skapelse av 70-talets alternativrörelser, men som bekant har socialdemokratin genom sin vägran att ingå regeringssamverkan i stor utsträckning stängt denna bakväg till karriären för de gamla 68-orna.

Och i huvudsak, hävdar denna text, valde 1960- och 70-talens rörelseintellektuella andra vägar för sin karriär. Medier, universiteten, skolor, vård och omsorg, inte i kanslihus och ämbetsverk. Konsekvenserna för det sena 1900-talets politiska landskap och för socialdemokratin torde vara betydande.

En internationell jämförelse

Hur ser nu denna utveckling ut internationellt? Är svensk socialdemokrati unik i sitt förhållande till 1960- och 70-talens intellektuella? Den djupa radikaleringen bland studenter och intellektuella var som bekant ett i högsta grad internationellt fenomen. I de flesta länder ledde den också till en kraftig kritik mot de traditionella arbetarpartierna, och alldeles särskilt de socialdemokratiska partierna som var djupt indragna i den borgerliga statens förvaltning. Den nya vänstern vände sig i lika grad mot de stalinistiska och reformistiska partierna. Men det är möjligt att hävda att det i flera andra länder blev möjligt att i viss utsträckning återupprätta de relationer som mer permanent tycks ha brutits i Sverige. Vid kongressen i Épinay 1971 kom det franska socialistpartiet att ombildas och förnyas. Vänsterunionens seger tio år senare kom av många att ses som en senkommen framgång för 68-radikaleringen och viktiga grupper från den radikaliserade generationen kom under denna process att knytas till socialistpartiets projekt. Också i Västtyskland lyckades socialdemokratin under 1970- och 80-talen i viss mån att återknytta relationerna till "sina förlorade barn".⁴⁴ Man har därför kunnat se betydande delar av 1968-generationen på ledande politiska positioner i dessa länder: för Frankrikes del fram till Jospin – själv från början en trotskistisk mullvad! – fall 2002, i Tyskland fram till idag. Det kan också noteras att det hos socialdemokratin i såväl Tyskland som Frankrike fanns en beredskap för regeringssamarbete med de gröna partierna, vilka är 60- och 70-talsradikaleringens mest långlivade och framgångsrika politiska uttryck. Joschka Fischer som utrikesminister i Tyskland och Daniel Cohn-Bendit som framträdande samarbetspartner till de franska socialisterna symboliserar väl detta. I Storbritannien var för övrigt de radikaliserade grupperna under en period omkring

1980 på väg att ta över majoriteten i Labour, och även efter Blairs maktövertagande utgör dessa grupper ett betydande inslag, avläsbart hos de "backbenchers" som idag opponerat mot Irakkriget. Men i Sverige, hävdar denna text, lyckades socialdemokratin aldrig i någon nämnvärd utsträckning återknytta kontakten med den förlorade 60-talsgenerationen.

Orsakerna till dessa skillnader är flera. Det har att göra med skillnader på organisatorisk nivå,

⁴⁴ Olle Svenning, *Vänstern i Europa* (2000) s 116.

i politiska konjunkturer och politisk kultur. Ytterligare en förklaring som här ska diskuteras är att 68-ornas återgång blockerades av ett nytt skikt intellektuella som knöts till socialdemokratin i början av 1980-talet: kanslihusögern.

Kanslihusögern – en ny generation intellektuella?

I valet 1979 misslyckades socialdemokraterna att återta regeringsmakten som man förlorat 1976. Förlusten ledde fram till en grundläggande omprövning av partiets hittillsvarande oppositionspolitik inom partiets ledning, och framför allt inom den mycket kvalificerade utredningsavdelning som försåg partiets parlamentariker med de underlag som inte längre kunde framställas i ett socialdemokratiskt kontrollerat kanslihus. Att fortsätta den traditionella vägen att kräva fortsatta sociala reformer och en ökad offentlig sektor var inte längre framkomligt, menade centrala personer i Tolvan, som var det smeknamn som utredningskansliet gick under. 1970-talets förändrade ekonomiska förutsättningar krävde en omprövning av efterkrigstidens keynesianska och fordristiska välfärdsmodell.

I slutet av 1970-talet hade 60-talsradikaliseringen slutligen börjat klinga av. De nya internationella vindarna blåste från höger. Mot tidens stagflation syntes den traditionella keynesianska politiken vara verkningslös. Nyliberalism och Reaganomics blev snart tidens melodi.⁴⁵ Men var stod socialdemokraterna?

I ett PM skrivet bara några månader efter valförlusten hävdade partiets seniorekonom Carl-Johan Åberg att partiet haft ett besvärande opinionsmässigt underläge i de ekonomisk-politiska frågorna. Till en del berodde detta på att den nästa fullständiga borgerliga dominansen bland de professionella ekonomerna. Förhållandet mellan socialdemokratin och nationalekonomerna var ett annat än på 1930-talet, skriver Åberg med en klarsynt historisk referens. Åbergs lösning var att partiet medvetet skulle knyta en grupp mer progressiva ekonomer närmare partiet, dels för att ge inflöde av idéer och kompetens i partiet, dels med syfte att hitta ekonomer som utåt var beredda att tala för partiet. Men i så fall måste man lyssna till vad de har att säga, framhöll Åberg. Även vänsterekonomer ansåg numera att man exempelvis måste få marknaden att fungera bättre och att det finns gränser för de fördelningspolitiska ambitionernas förverkligande. ”Man måste med andra ord gå in i detta samarbete med ekonomerna i klart medvetande om att de kan komma att servera en del ’beska sanningar’”.⁴⁶

Ett direkt resultat av Åbergs PM blev bildandet av den socialdemokratiska ekonomföreningen. Till den knöts ledande ekonomer inom parti och fackföreningsrörelse. Totalt fanns efter några år en bra bit över hundra medlemmar anslutna till föreningen. I medlemslistorna fanns ärrade kämpar från den gamla keynesianska skolan som Rehn och Meidner och åtskilliga av fackföreningsrörelsens ekonomer. Ett antal aktiva politiker verksamma med ekonomiska frågor fanns också med, liksom etablerade akademiska forskare som stod nära partiet. Men avgörande för utvecklingen blev rekryteringen av en grupp unga socialdemokratiska ekonomer från bland annat Handelshögskolan, med Klas Eklund som ledande namn. Kärnan kom från början att utgöras av denna grupp yngre ekonomer med det klart uttalade syftet att frigöra partiet från ett mera traditionellt ekonomiskt tänkande och samtidigt ge partiet – ”en pool av hjärnkraft”.⁴⁷

Ekonomgruppen utvecklade snart en omfattande aktivitet med regelbundna seminarier. Särskild uppmärksamhet ägnade man inledningsvis åt den offentliga sektorns omfattning och effektivitet. I en uppmärksammad artikel i tidningen *Arbetet* i februari 1981 presenterade sex av de mest uttalat förändringsbenägna några av de ”beska sanningar” som Åberg förutsett.

För att minska budgetunderskottet rejält, ”och därmed frigöra investeringsresurser för

⁴⁵ Kristina Boreus, *Högervåg : nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969-1989* (1994).

⁴⁶ Hans Bergström, *Rivstart* (1987).

⁴⁷ Bergström (1987).

industrin och dra undan tändvätska från inflationsbrasan – *måste* vi ge oss på de stora bitarna på budgetens utgiftssida; vi måste angripa automatiken i utgiftsökningen – och det *måste* tyvärr i sin tur innebära att vi får lov att riva upp redan fattade reformbeslut.

I klartext innebär detta att vi på den kommunala konsumtionssidan är tvungna att skära i utbyggnadstakten för barnomsorg, vård eller utbildning. På transfereringssidan är vi likaledes tvungna att undersöka vilka av de större transfereringssystemen som de facto fungerar omfördelningsmässigt neutralt eller t o m regressivt, och som vi därför kan skära bort.”⁴⁸

Detta, som bara ett årtionde senare skulle framstå som beskedliga reformer, var i högsta grad dynamit inom socialdemokratin vid denna tid, och artikeln väckte omfattande protester. Ändå var det uppenbart att de ledande inom ekonomgruppen i allt större utsträckning drogs in i partiets förberedelser inför 1982 års val. Den tog också själv en rad egna initiativ för att förbereda det socialdemokratiska återintåget i kanslihuset. I den centrala krisgrupp som tillsattes 1980 under Ingvar Carlssons ledning var två av fyra ledamöter och samtliga fyra i sekretariatet medlemmar av ekonomgruppen.⁴⁹ En stor del av de experter som intervjuades av krisgruppen hämtades också därifrån. Det är uppenbart att partiets ledning i allt större utsträckning fick en bild av det ekonomiska läget, och de förändringar som detta krävde, som i väsentlig utsträckning förmedlats genom de ”sanningssägande ekonomerna”, även om den starka interna kritiken försvårade alltför konkreta förslag till förändringar av den traditionella politiken.

Ekonomernas ställning stärktes drastiskt efter det socialdemokratiska makttillträdet 1982. Finansministeriets centrala positioner intogs snabbt. Finansminister Feldt, statssekreterarna Bengt KÅ Johansson och Erik Åsbrink var själva medlemmar och till ledande poster i deras stab rekryterades nu ur ekonomgruppens hårda kärna.⁵⁰ Två av statsminister Palmes statssekreterare, Odd Engström och Kjell Larsson tillhörde också ekonomföreningen, liksom Bill Fransson, Lars Anell och andra i statsrådsberedningen. Detsamma gäller för flera av statssekreterarna i andra departement.

Ett vanligt smeknamn på denna grupp blev ”Feldts grabbar”.⁵¹ Två noteringar kan i förbigående göras. Tidigare var det gruppen kring statsministern som på detta sätt pekats ut som viktiga opinionsbildare och påläggskalvar (Tages och Palmes pojkar), nu var det hos finansministern de fanns. Den andra är genusaspekten. Det var i bokstavlig mening en grabbig församling. 1970-talet hade inneburit ett kraftigt genombrott för kvinnor i politiken, och deras antal och inflytande hade stigit kraftigt. Men till det mäktiga maktcentrum som finansdepartementet utgjorde nådde de i regel inte. I ett läge när den offentliga sektorns framtid stod så i centrum torde denna manliga särorganisering ha fått betydande konsekvenser.

I väsentlig omfattning kom det ekonomiska program denna grupp förespråkade att genomföras under 1980- och 90-talen.⁵² Men programmet var ingalunda gruppens skapelse. Tvärtom. Det som vid denna tid kallades den tredje vägens politik anslöt sig i själva verket i betydande utsträckning till den tidens huvudspår i den internationella ekonomin.

I den samtida debatten var det frågor knutna till fördelningspolitiken i vid mening som stod i centrum. Vägen till ekonomisk tillväxt gick inte längre över keynesiansk stimulanspolitik eller andra former av statliga åtgärder utan genom att garantera företagen högre vinster. Arbetslöshetspolitiken nedprioriterades. Den offentliga sektorns expansion måste stoppas och samtidigt effektiviseras. En marginalskattereform ansågs nödvändig, samtidigt som det totala

⁴⁸ *Arbetet* 18.2.1981.

⁴⁹ Leni Björklund och Kjell-Olof Feldt, resp P O Edin, Odd Engström, Anne-Marie Lindgren och Erik Åsbrink.

⁵⁰ T ex Michael Sohlman, Lars Mathlein, Claes Ljung, Svante Öberg, Klas Eklund. Under 1980-talet knöts också personer som Lars Heikensten, Stefan Ingves och Leif Pagrotsky dit.

⁵¹ Kjell Olof Feldt, *Alla dessa dagar* (1991).

⁵² Torsten Svensson, *Marknadsanpassningens politik* (2000).

skattetrycket skulle lindras. Detta var några av den nya ekonomiska politikens centrala budskap. Kritiken mot detta lät inte vänta på sig. Risken att detta sammantaget skulle leda till en omfördelning av de ekonomiska resurserna till förmån för näringslivet och de mer välbeställda var den bärande invändningen i den ofta hätska diskussion som fördes inom arbetarrörelsen, och som kommit att gå till historien som Rosornas krig.⁵³ Att det var ekonomerna kring Feldt som stod i skottgluggen i angreppen på "kanslihusögern" råder ingen tvekan om. Även på andra områden vreds politiken i ekonomernas riktning. Med början i avregleringarna av bank- och finansväsendet i mitten av 1980-talet har Sverige idag blivit en av de mest avreglerade och konkurrensutsatta ekonomierna i världen. På samma sätt var det inom denna grupp som privatiseringsdiskussionerna inom socialdemokratien först dök upp.⁵⁴ Och ambitionerna stannade inte vid den ekonomiska politiken. I ett medlemsutskick från sommaren 1984 pläderar Klas Eklund för att bredda föreningens verksamhet till områden som hittills hade dominerats av icke-ekonomer, till exempel barnomsorg, jordbrukspolitik och sjukvård. På så sätt "skulle vi dels kunna utgöra en viktig resurs för partiet även utanför den ekonomiska politikens sfär, dels skulle föreningens medlemmar kunna känna att de öppnar nya dörrar och spelar en viktig roll för politikens långsiktiga utformning."⁵⁵ Och det vore oriktigt att säga att framgången uteblev.

Det krävs naturligtvis en högre grad av precision när det gäller att analysera denna ekonomgrupps sammansättning, inflytande och karaktär. De 150 på medlemslistorna utgör ingen sammansvetsad partifraktion. Många av ekonomerna stod på andra sidan i Rosornas krig. Kärnan är emellertid den ovan identifierade grupp som från 1982 fick centrala uppdrag i finansdepartementet och andra nyckelpositioner i kanslihuset. I flera avseenden uppfyller de väl allmänna kriterier för en intellektuell miljö. Deras projekt är en integrerad del i diskussionen om de förändrade förutsättningarna för den ekonomiska politiken i övergång mellan fordism och nyliberalism. Syftet är samtidigt att påverka socialdemokratins samhällsförändrade ambitioner i riktning mot de idéer som utvecklas inom gruppen. Här finns det anledning att framför allt lyfta fram det drag av läroprocess som är så tydligt framträdande. Ett centralt inslag i ekonomföreningens verksamhet är en omfattande studie- och seminarieverksamhet, i regel fokuserade på de frågor som stod i centrum för nyorienteringen av den ekonomiska politiken.⁵⁶ Här stod gruppen i nära kontakt med den aktuella debatten i de akademiska miljöerna. Att föra dessa kunskaper vidare in i socialdemokratien och regeringskansliet blev sedan som vi sett en av gruppens viktigaste erövringar. Inte minst utvecklade flera av deltagarna en utomordentlig pedagogisk förmåga.

Utan att förfalla till konspiratoriska slutsatser kan man hävda att gruppen på så sätt kom att monopolisera den politiskt/ ekonomiska opinionsbildningen under ett viktigt skede under 1980-talet. Inte så att deras uppfattningar fick stå oemotsagda. Däremot var det uppenbarligen inte möjligt för den socialdemokratiska ledningen att uppbringa en sammanhängande alternativ ekonomisk syn som framstod som realistisk.⁵⁷

Bland medlemmarna i den socialdemokratiska ekonomföreningen kom också i påtagligt hög utsträckning nyckelpersonerna till centrala poster i svensk högre politik och förvaltning att rekryteras.⁵⁸ Ett antal var eller blev statsråd, av dessa tre finansministrar, ett par budgetministrar och en vice statsminister. Lika många blev statssekreterare inom ett halvt dussin departement. Ett tiotal blev också generaldirektörer, och i stor utsträckning i de tunga ämbetsverken med stort inflytande över policyskapande och tillämpning av den ekonomiska

⁵³ Björn Elmbrant, *Så föll den svenska modellen* (1994).

⁵⁴ Svensson (2000).

⁵⁵ Rapport från styrgruppen [i Socialdemokratiska ekonomföreningen] 13 juni 1984.

⁵⁶ Ekonomföreningens arkiv.

⁵⁷ Detta framgår med all tydlighet i t ex Ingvar Carlssons *Så tänkte jag* 2002.

⁵⁸ Källa: Statskalendrar 1982-2000

politiken och den offentliga sektorns utveckling: AMS, Statskontoret, Riksrevisionsverket, SCB, Riksförsäkringsverket, Vägverket och Industriverket. Ytterligare ett antal ur gruppen kom att få höga poster inom dessa verk, liksom inom SPK eller NUTEC. På så sätt lyckades gruppen verkligen med att påverka ett betydligt vidare område än enbart det ekonomiska.

Av särskilt intresse är naturligtvis att notera det stora inflytandet gruppen kom att få över finanspolitiken. De intog chefspositioner i Konjunkturinstitutet, Riksgäldskontoret och Bankspektionen och framför allt Riksbanken. Forskningen har lyft fram den centrala roll Riksbanken spelade för finanssektorns avregleringar i mitten av 1980-talet. Såväl riksbankschefen som styrelsens ordförande och ordföranden i den kärngrupp av tjänstemän som beredde frågan inom riksbanken var medlemmar i ekonomgruppen. Även idag, 25 år efter gruppens bildande, är flera i riksbankens direktion, inklusive den avgående riksbanksdirektören, gamla medlemmar där.

Intressant nog har emellertid ett antal ledande företrädare för 1980-talets ekonomgrupp lämnat sina uppdrag inom den offentliga sektorn och sökt sig över till den privata finansmarknaden. I detta avseende skiljer sig denna grupp från tidigare socialdemokratiska högre byråkrater. Såväl SE-banken som Nordbanken och Handelsbanken har eller har haft chefsekonomer som varit medlemmar i gruppen, Sparbanken och Föreningssparbanken framträdande chefer och Handelsbanken en vice VD. Särskilt uppseendeväckande är måhända de direkta övergångarna mellan riksbank och affärsbankerna. Bengt Dennis knöts efter sin avgång som riksbankschef som rådgivare till SE-banken, och Lars Heikensten vandrade mellan posterna som chef vid Riksgäldskontoret, chefsekonom för Handelsbanken och riksbankens direktion.

De socialdemokratiska ekonomerna har även knutits till andra högre befattningar inom näringslivet i en utsträckning som tidigare varit mindre vanligt: (Anell) till Volvos direktion, (Odd Engström) till rådgivarfunktioner inom Stenbeckskoncernen och som verkställande direktörer i allt från Konsum och Apoteksbolagen till SIFO, Nobelstiftelsen och Svenska kyrkan.

Och de två finansministrar som varit närmast knutna till ekonomgruppen (Feldt och Åsbrink) har bägge, efter att ha lämnat regeringen under dramatiska omständigheter, knutna till oenigheter om den förda ekonomiska politiken, övergått till ett liv som styrelseproffs inom näringslivet. Det är svårt att tänka sig Wigforss eller Sträng i den rollen.

Även om kärntruppen alltså ockuperade centrala poster i den socialdemokratiska kanslihusbyråkratin är det slående att få av dem faktiskt gjorde en mer omfattande partikarriär. Nästan ingen av den unga generation som utgjorde kärnan i gruppen finns idag i kretsen av regerings- eller riksdagsledamöter, och av dem som under en tid blev det lämnade de flesta den karriären för andra uppdrag, som höga byråkrater, inom akademien eller gick till näringslivet.

Det är därför tveksamt om de kan kallas rörelseintellektuella. Å andra sidan kan de inte heller beskrivas som traditionella intellektuella i den mening man avser när man talar om till exempel högre ämbetsmän som traditionellt brukar förknippas med borgerliga värderingar och vilka, som påpekats ovan, länge hade en dominerande ställning inom den statliga förvaltningen och därmed kunnat utöva stort inflytande över regeringspolitikens implementering även efter många årtionden av socialdemokratiskt regeringsinnehav. En viktig skillnad är att denna nya grupp blir socialdemokrater och påverkar inte bara regeringspolitiken utan också socialdemokratens programmatiska diskussion. De bör istället betraktas som det sista ledet i den utvecklingsprocess som Gramsci beskrivit och där "organiska" rörelseintellektuella och traditionellt intellektuella smält samman och assimilerats.

Det betyder också att den traditionella Möllerska välfärdsbyråkratin, med rötter i den traditionella arbetarrörelsen, inte minst genom den omstrukturerad av den statliga förvaltningen och dess styrfunktioner som i stor utsträckning implementeras av denna gruppering, kom att ersättas av en ny typ av statlig byråkrati, anpassad till tiden marknadsstyrda credo.

Och viktigast i vårt perspektiv: denna grupp kom under en kritisk period att fylla det tomrum som uppstått genom socialdemokratin förlust av 68-generationen. De var 1980-talets socialdemokratiska intelligentsia och blockerade samtidigt 68-ornas återgång till centrala uppdrag i välfärdsstaten.

Det unga gardet

Allt var nu inte nyliberalism och ekonom-grupp inom socialdemokratin under 1980-talet. Inte minst inom ungdomsförbundet, SSU, fanns många medlemmar som påverkats av radikaliserings under 1970-talet, och som kombinerat sitt SSU-medlemskap med arbete i ortens FNL-grupp eller Nej till kärnkraft. Men deras utrymme var länge begränsat.

Under 1970-talet låg ledningen i händerna på traditionalister med föga förståelse för vad som rörde sig utanför den socialdemokratiska sfären. Motsättningen mellan ”studenter” och ”arbetare” – som hade stärkts när de kvarvarande studenterna från det nedlagda studentförbundet anslöts till SSU – var stundtals hårda. Det hade samtidigt utvecklats ett slags antiintellektualism heter det i förbundets egen historik och den underlättade knappast en öppen debatt och ideologisk nydaning.⁵⁹ Vid denna tid ingick det som en självklar del av SSU:arnas utbildning att lära sig argumentera mot liberalism, konservatism, kommunism – och feminism och ekologism.⁶⁰

SSU:s kongress 1981 har gått till hävderna som en av de mest stormiga i förbundets historia. Den har ofta framställts som en strid mellan den fackligt förankrade traditionalistiska reformismen och en heterogen gruppering påverkad av tidens sociala rörelser, inte minst miljörörelsen. De kallades allmänt självförvaltare eller uppbrottsanhängare.

På kongressen lyckades denna fraktion få en knapp majoritet. Så kristallklart var det nu inte vad det var den nya majoriteten ville göra uppbrott ifrån. Ett nyckelord var alltså självförvaltning. Det handlade om ett allmänt missnöje med partiets byråkratisering och förstelning, och man sökte nu alternativa former för en mer aktiv och deltagarbaserad demokrati i samarbete med nya och gamla sociala rörelser.

Man bör inte överskatta radikalismen i SSU under 1980-talet, och framför allt inte den ideologiska klarheten eller enigheten. Där fanns såväl anhängare av en starkare stat och statsocialistiska åtgärder som de som pläderade för en satsning på det civila samhället. Men det är uppenbart att det fanns en öppenhet mot och en påverkan från tidens radikala sociala rörelser som inte alltid kännetecknat det socialdemokratiska ungdomsförbundet.

På SSU:s kongress 1990 lämnade åttiotalsgenerationen, alltså den generation som till en del arbetat i symbios med och påverkade av de nya sociala rörelserna, förbundets ledning. Intressant nog var det ytterst få av dem som tog klivet över till centrala partiuppdrag.⁶¹ Kanske kan man hävda att socialdemokratin på detta sätt en andra gång förlorade kontakten med dem som radikaliserats under inflytande av de nya sociala rörelserna.

Och de unga socialdemokrater som rekryterades till politiskt arbete under 1990-talet fick sitt politiska medvetande format under helt andra betingelser: ekonomisk kris och massarbetslöshet i en omfattning som inte skådats sedan 1930-talet. Men istället för att tillhöra en socialdemokrati som den som under 1930-talet formulerade en offensiv ekonomisk politik och lade grunden till det framtida välfärdssamhället fostrades de in i ett parti som ansvarade för de mest omfattande sociala nedskärningar, privatiseringar och avregleringar som vårt land skådats, och som lett fram till gigantiska omfördelningar till det arbetande folkets nackdel. Samtidigt skedde en utrikespolitisk omorientering som kom att innefatta en anslutning till EU

⁵⁹ Tommy Svensson, *Ung och radikal. SSU från 1950- till 1980-tal* (1987).

⁶⁰ Jesper Bengtsson, *Det måttfulla upproret* (2004).

⁶¹ Även om det finns tre undantag som bekräftar regeln: Anna Lindh, Margot Wallström och Mona Sahlin. Se Jesper Bengtsson (2004).

och ett stöd till västmakternas interventioner i Bosnien och Afghanistan. Och få av dessa åtgärder har skett under SSU:arnas protester.

Det är ur denna 90-talsgeneration Göran Persson – vars egen politiska gärning i SSU hörde hemma i det ”antiintellektuella” 70-talet – idag hämtar den sjätte generationen partiledare. Det vore orättvist att hävda att Ulrika Messing, Carin Jämtin, Morgan Johansson, Ibrahim Baylan, Lena Hallen-gren, Per Nuder eller Thomas Östros enbart utbildades i kreativ medlemsrapportering under sin tid i SSU. De lärde sig också att försvara en politik som lett till större sociala skillnader än vid något annat tillfälle under det senaste halvsekle.

Jesper Bengtsson har i sin bok *Det måttfulla upproret*, från vilket många av uppgifterna i ovanstående avsnitt är hämtade, givit ett övertygande exempel på det klimat de unga socialdemokraterna formades i. Han skriver om sina erfarenheter som ledamot i styrelsen för socialdemokratiska studentförbundet: i ”en organisation som borde ha värnat sin rätt att tänka fritt kände vi oss under början av 1990-talet tvingade att i varje enskilt politiskt ställningstagande tänka på ekonomin... barntillägg...CSN-kortet... har Sverige verkligen råd med det. Självförvaltning i skolan – blir inte det dyrare. Allt länkades till den stora frågan – statsbudgeten. Jag kan utan att ifrågasätta behovet av en budget i balans intyga att den sortens överväganden inte befrämjar någon vildsint framtidsdebatt.”

Resultatet har inte låtit vänta på sig. Kritiken mot partiet – som sannolikt är ännu större internt än på de borgerliga tidningarnas ledarsidor – handlar om idélös-het, brist på visioner och en statsminister som ”snackar och snackar. Men vad vill han?”⁶²

Helt har naturligtvis inte den ideologiska debatten avstannat i partiet. En riktning från början med förankring i gruppen kring TLM och i vissa fackförbund har energiskt försvarat välfärdsstaten och dess strukturer. Tankesmedjan Agora och tidskriften Arena har blivit en samlingspunkt för olika vänsterriktningar, även om denna strömning till sina dominerande delar närmast kan beskrivas som vänsterblairistisk, och (eu)ropavänlig. Utfallet av EMU-omröstningen måste i första hand tolkas som gräsrotternas uppror mot partiledningens linje.

Dessa företrädare har emellertid ingen plats i partiets centrala ledning, och de radikala vänsterintellektuella återfinns bara i blygsam utsträckning som centrala byggare av välfärdsstaten. De som Persson plockar dit saknar i huvudsak rötter i någon pågående debatt och i radikala rörelser. På så sätt har de intellektuella förlorat sin roll att fungera som organisatörer och agitatorer för partiets samhällsomvandlande ambitioner. Socialdemokratin och de intellektuella har upphört att vara en *success story*.

Summering

I denna text har jag diskuterat några aspekter av socialdemokratin relationer till de intellektuella och tyckt mig urskilja fyra faser.

En pionjärgeneration av organiskt intellektuella av traditionellt snitt utvecklades under de första decennierna av 1900-talet. De skapades av ett parti som sökt sina företrädare och deras uppgift var att leda arbetarrörelsens i dess uppbyggnadsfas som organisatörer, agitatorer och ansikten utåt. När partiets samhälleliga ställning förändrades och socialdemokratin fick det politiska ansvaret för utvecklandet av välfärdsstaten förändrades också de intellektuellas roll: de blev en integrerad del av en allt snabbare växande välfärdsbyråkrati med flytande gränser mellan parti, rörelse och den lokala och centrala staten, där de också för sin karriär blev beroende av denna position. Speciellt under årtiondena efter andra världskriget fick detta skikt en avgörande betydelse för utformningen av den fordistiska välfärdsstaten och etablerandet av dess ideologiska hegemoni.

Den djupa samhällsradikaliseringen under 1960- och 70-talen skapade ett nytt skikt

⁶² Björn Elmbrant Ögren (2005)

intellektuella med sin sociala bas hos de nya sociala rörelserna, som såg som en central uppgift att radikalisera politiken. De kom därmed att kraftigt kritisera svagheterna i det projekt socialdemokratin gjort till sitt. Resultatet blev en djup ömsesidig misstro som bland annat fick som konsekvens att socialdemokratin förlorade en hel generation av unga intellektuella. Till skillnad från hur partiet under tidigare radikaliseringsperioder förhållit sig till radikala intellektuella, och i motsats till utvecklingen

i många andra länder kom i huvudsak denna djupa klyfta aldrig att överbryggas. En orsak till detta kan ha varit att det tomrum 68-orna skapat under 1980-talet kom att fyllas av en ny generation intellektuella, som kom att introducera tidens nyliberala strömningar i partiet. Deras anknytning till partiet var lösare, men de kom både att ge partiet ammunition för dess ideologiska omorientering och spela en avgörande roll för ersättandet av den traditionella socialdemokratiska välfärdsbyråkratin på central nivå med en mer marknadsanpassad statlig förvaltning.

Det reflekterar i sin tur avslutningen av den process där traditionella och organiskt intellektuella smält samman och där de intellektuella inte längre i någon nämnvärd utsträckning spelar sin roll att artikulera och organisera partiets reformsträvanden.

De rörelseintellektuella är inte längre socialdemokratin starka gren.

Artiklar av Kjell Östberg om socialdemokratin:

[Om svensk socialdemokrati – artiklar från tidningen Fjärde internationalen](#). (1987-1996)

[Liberalerna och arbetarrörelsen](#) (1990) Om relationerna mellan socialdemokratin och liberalerna i början av 1900-talet.

[Byråkrati och reformism](#).(1990) Bok. En studie av svensk socialdemokratis politiska och sociala integrering fram till första världskriget.

[Svensk socialdemokrati efter kalla kriget: en rörelse som stillnat?](#) (2010)

[Vad är socialdemokratin?](#) (2010)

[En europeisk socialdemokrati i kris](#).(2016)

Kjell Östberg har även skrivit en prisad politisk biografi i två delar om Olof Palme (*I takt med tiden: Olof Palme 1927-1969* och *När vinden vände: Olof Palme 1969-1986* (utkom 2008 resp 2009)